

## Pragmatismus jako filozofický základ smíšeného výzkumného designu

Eva Složilová

**Abstrakt:** Hlavním cílem studie je prezentovat filozofii pragmatismu jako epistemologický rámec pro smíšený výzkumný design. Autorka nejdříve tento relativně nový přístup k bádání ve společenských vědách stručně charakterizuje a na pozadí Morganova vysvětlení geneze „metafyzického“ paradigmatu kvalitativního výzkumu rozebírá příčiny, kvůli kterým je smíšený výzkum ostře kritizován a odmítán. Poté se obrací ke klasickým představitelům pragmatismu – W. Jamesovi, J. Deweyovi a Ch. S. Pierceovi a podrobným rozбором jejich chápání teorie poznání, pravdy, zkušenosti a dalších filozofických kategorií se snaží dokázat, že právě epistemologie pragmatismu umožňuje začlenit smíšený výzkum jako rovnocenného partnera dominujícího kvantitativního a kvalitativního přístupu. Jako nástroj, který má velký potenciál řešit i takové výzkumné problémy, které jsou pro rigidní obhájece obou přístupů neřešitelné.

**Klíčová slova:** smíšený výzkumný design, kvantitativní výzkum, kvalitativní výzkum, pragmatismus, paradigma.

### 1 Úvod

Smíšený výzkum<sup>1</sup> má v sociálních a humanitních vědách v porovnání s kvantitativním a kvalitativním výzkumem nesrovnatelně kratší tradici. Jak ve své stati rozvádějí Teddlie a Tashakkori (2009), zatímco kvantitativní výzkum dominoval většinu dvacátého století a výzkumu kvalitativnímu lze připsat jeho poslední čtvrtinu, smíšený výzkumný design se jako samostatný směr objevuje až v posledních dvaceti letech. S nástupem éry kvalitativního výzkumu v posledních dvou desetiletích dvacátého století, který se začal v té době vůči kvantitativnímu směru kriticky vyčleňovat, docházelo ke střídání období poklidných i bouřlivě vedených diskusí, stavějících oba soupeřící směry do opozice na ontologických, epistemologických i metodologických základech (ibid., s. 15), což umocňovalo myšlenku jejich vzájemné nesouměřitelnosti a neslučitelnosti. Na pozadí této „války paradigmat“ vykrytalizoval smíšený výzkum – tedy směr, který naopak vychází z teze kompatibility, slučitelnosti obou typů výzkumu a jejich použitelnosti v jednom výzkumném projektu (Hendl, 2008, s. 273). Dochází k situaci, kdy vedle sebe v sociálních a humanitních vědách koexistují

<sup>1</sup> Termín smíšený výzkum jsme převzali z Hendla (2008, s. 58–62, 273–290).

tří vědecké komunity, jejichž vědecké „prototypy“ jsou příznačně nazývány *Professor Experimentalista* a *Professor Numerico*, *Professor Holistico* a *Professor Eclectico* (Teddlie & Tashakkori, 2009, s. 16).

V kontextu výše zmíněné paradigmatické plurality se nabízí celá řada otázek. Pro tento příspěvek bude centrální problematika smíšeného výzkumu a jeho filozofických východisek. Nejdříve se ale stručně zastavíme u smíšeného výzkumu jako takového a u důvodů, proč je předmětem ostrých kritik.

## 2 Smíšený výzkum

*Smíšený výzkum* (tento termín bude v článku používán synonymicky s termínem *smíšený výzkumný design* jako ekvivalent anglického termínu *mixed methods research*) je různými autory definován z různých hledisek. Na nejobecnější rovině bychom jej v souladu s úvodními poznámkami příspěvku mohli charakterizovat jako výzkum, který kombinuje kvalitativní a kvantitativní přístup. Rozlišujeme dva základní typy tohoto typu výzkumu: tzv. *mixed-model design* a *mixed-method design*<sup>2</sup>. U prvního typu dochází ke kombinaci kvalitativního a kvantitativního přístupu v rámci jednotlivých fází výzkumu – tj. při definování cílů výzkumu (výzkumné otázky), při sběru dat a při jejich analýze, ale zároveň i napříč těmito fázemi. Druhý typ smíšeného výzkumu aplikuje pro určitou část výzkumu kvantitativní přístup (opět na rovině definice otázek, sběru a analýzy dat), pro další část aplikuje přístup kvalitativní. (Johnson & Onwuegbuzie, 2004, s. 20). V závislosti na typu smíšeného výzkumu tedy ke kombinacím může dojít na všech rovinách výzkumného procesu.

Existuje několik definic smíšeného výzkumu – viz např. Givenová (2008, s. 526), Morgan (2007, s. 48), Creswella et al. (2003, s. 165), Johnson a Onwuegbuzie (2004, s. 17). Různé definice mají ve svém úhlu pohledu kritéria společná a zároveň specifická (podrobně k otázkám terminologie a kategorizace smíšeného výzkumu viz Creswell et al., 2003; Creswell & Plano Clark, 2007; Johnson & Onwuegbuzie, 2004; Onwuegbuzie et al., 2007; Tashakkori & Teddlie, 2003a, 2003b; Teddlie & Tashakkori, 2006, 2009 a další).

Jako příklad smíšeného výzkumu může být uveden projekt, v jehož rámci probíhá metoda vycházející z kvantitativního paradigmatu a nezávisle na ní metoda vycházející z paradigmatu kvalitativního. Udělejme si kratší exkurz do

<sup>2</sup> V české terminologii existují odpovídající termíny *přístup na základě smíšeného modelu* a *přístup na základě smíšených metod* (Hendl, 2008, s. 290)

oblasti výuky cizích jazyků: test způsobilosti v cizím jazyce administrujeme u účastníků kurzu využívajícího multimediální výukové prostředky a u účastníků kurzu vyučovaného bez použití multimédií, pomocí vhodné statistické analýzy výsledků obou testů můžeme (za předpokladu, že máme pod kontrolou všechny nežádoucí proměnné) vystopovat a adekvátně interpretovat případný vliv použití multimédií na zvýšení způsobilosti v cizím jazyce. Nezávisle na tomto postupu pak zvolíme u vybraných účastníků obou kurzů i metodu interview a takto získaná kvalitativní data podrobíme analýze, jejíž výsledky mohou potvrdit nebo vyvrátit nebo dále specifikovat výsledky první analýzy. V tomto případě dochází ke kombinaci výzkumných metod. Na úrovni sběru dat může dojít ke kombinaci např. u pozorování, kdy data generovaná touto technikou sběru dat mohou být buď kvantitativní (pozorovatel na základě pozorování vyplňuje připravené posuzovací škály), nebo kvalitativní (v podobě terénních poznámek). Podobně může i na úrovni techniky analýzy dat docházet k různým kombinacím kvalitativních a kvantitativních postupů.

Z uvedené charakteristiky smíšeného výzkumu je tedy patrné, že jeho zastánci překračují hranice dominujících paradigmat kvantitativního a kvalitativního výzkumu. V této souvislosti je zásadní, z jakých pozic chápeme paradigma jako takové. Vycházíme-li ze studie Morgana (2007), budeme uvažovat o čtyřech různých verzích paradigmat, z nichž je pro nás v této chvíli nejdůležitější paradigma vycházející z ontologických, epistemologických a metodologických základů. Morgan (ibid., s. 57) toto paradigma příznačně nazývá *metafyzickým*<sup>3</sup> a detailně rozebírá příčiny jeho geneze. Sleduje vývoj v posledních dvaceti letech minulého století, kdy se někteří zastánci kvalitativního přístupu (např. Guba a Lincolnová, srov. Morgan, 2007, s. 57–60) snažili založit svoji kritiku tehdy dominujícího kvantitativního přístupu na tom, že začali označovat pozitivismus jako filozofický směr určující jeho ontologické, epistemologické a metodologické základy a vůči tomuto filozofickému směru měli snahu se kriticky vymezovat. Činili tak z pozic konstruktivismu, čímž přenesli debaty o rozdílech obou přístupů do pomyslných „nejvyšších pater“ filozofie, jimiž otázky ontologické a epistemologické nepochybně jsou. Morgan (ibid., s. 57)

<sup>3</sup> Výzkumník, který využívá metafyzické paradigma jako základní rámec svého výzkumu, postupuje tzv. „top-down“ směrem, tedy směrem odshora dolů. Znamená to, že na samotném začátku zkoumání řeší především otázky ontologické (otázky spojené s realitou a její existencí ve vztahu k našemu vnímání) a otázky epistemologické (ve smyslu postupů a možností poznání ve vědě). Následují otázky spojené s předmětem a cílem zkoumání, které by si již výzkumník měl klást v určitém ontologickém a epistemologickém rámci a které vedou k formulaci výzkumných otázek či hypotéz. Od nich se pak odvíjí výběr výzkumných metod, technik a postupů.

zdůrazňuje, že se tímto způsobem a v důsledku tohoto vývoje kvalitativní přístup dostal z periferních pozic, které ve vztahu ke kvantitativnímu přístupu zastával po většinu minulého století, do role druhého dominujícího paradigmatu v oblasti společenských věd, a to paradigmatu metafyzického.

Morgan (ibid.) se snaží vzniklou situaci zasadit do kontextu Kuhnovy teorie vědecké revoluce (Kuhn, 1997), podle níž je vznik nového paradigmatu vyvolán krizí paradigmatu starého, který už není schopen dále řešit žádné problémy ani anomálie (Kuhn, 1997, s. 98). Dochází k závěru, že dominující kvantitativní přístup nebyl zpochybňován kvůli existujícím anomáliím, ale – jak již bylo zmíněno výše – z pozic ontologicko-epistemologických. Navíc kvalitativní přístup povýšený do statutu metafyzického paradigmatu dominující kvantitativní přístup nenahradil, stal se jeho alternativou<sup>4</sup>.

Logickým důsledkem tohoto vývoje je vedle jakéhosi „dvojvládní“ dominujících paradigmat i teze jejich vzájemné nesouměřitelnosti či neslučitelnosti, kterou zastávají především purističtí zastánci obou směrů. Z jejich hlediska jsou jakékoliv pokusy překročit hranice daných paradigmat nepřijatelné, protože je vylučují právě rozdílné ontologické a epistemologické základy. Navíc, operující z hlediska metodologického purističtí zastánci kvantitativního přístupu se třemi klíčovými pojmy: dedukce, objektivita a generalizace, a stojí-li v opozici k nim tři klíčové pojmy zastánců druhé puristické linie: indukce, subjektivita, kontext (srov. Morgan, 2007, s. 71), může se jakýkoliv pokus a propojení či integraci obou systémů v podobě smíšeného výzkumu jevit jako neopodstatněný a přinejmenším kontroverzní. Přitom někteří odborníci již hovoří o smíšeném výzkumu jako o „třetí výzkumné komunitě“ (např. Johnson & Onwuegbuzie, 2004; Teddlie & Tashakkori, 2009, s. 3–18).

Předchozí úvahy nás tedy přivádějí k otázce, na jakých pilířích ve skutečnosti smíšený výzkum stojí. Je to jenom příklad metodologického eklekticismu, nebo je tento nový směr obhajitelný i na ontologických a epistemologických základech? Odpověď není jednoduchá. Dokladem toho je skutečnost, že mezi šest hlavních kontroverzních otázek spojených se smíšeným výzkumem a doposud

<sup>4</sup> Přitom by mohla vzniknout námitka, že samotná myšlenka této paradigmatické plurality je s pojetím Kuhnovy teorie vědecké revoluce v rozporu, protože se koexistence paradigmat nepředpokládá. Zároveň je ale potřeba dodat, že sám Kuhn svoji teorii neaplikoval na společenské vědy, protože v nich podle jeho názoru existuje příliš mnoho směrů a škol, které spolu neustále vzájemně soupeří (ibid., s. 161), a na tomto základě zasazoval společenské vědy do jakéhosi „předparadigmatického“ období (ibid., s. 27).

dostatečně nevyřešených jsou zařazena i jeho paradigmatická východiska (Tashakkori & Teddlie, 2003b, s. 4). Podrobný pohled na filozofii pragmatismu, z níž smíšený výzkum vychází (viz např. Johnson & Onwuegbuzie, 2007; Hendl, 2008, s. 273–290), má potenciál některé aspekty tohoto problému objasnit.

### 3 Pragmatismus – filozofie a metoda

Jak již bylo konstatováno v úvodu, přívrženci smíšeného výzkumného designu odmítají tezi nesouměřitelnosti a nekompatibility obou dominantních paradigmat. Nesnaží se je nahradit, nýbrž stavět na jejich výhodách a limitovat jejich nevýhody. Aby mohli dosáhnout toho, co se puristickým zastáncům obou dominujících paradigmat jeví jako nemožné, tedy využít obou s cílem dosáhnout řešení, které bude funkční a užitečné, obracejí se k filozofii *pragmatismu*.

První vlna pragmatismu reprezentovaná především Charlesem Sandersem Piercem, Williamem Jamesem a Johnem Deweyem vrcholila ve Spojených státech v posledních desetiletích 19. století a v prvních desetiletích století dvacátého, poté se od 40. let stáhla do pozadí, ale od 70. let 20. století pragmatismus opět nabyl na aktuálnosti v podobě tzv. neopragmatismu (reprezentován např. osobností Richarda Rortyho). Z tohoto hlediska stojí za povšimnutí, že zastánci smíšeného výzkumného designu, jehož progresivní éra nastává až na přelomu tisíciletí, se obracejí právě ke klasikům pragmatismu. Ti měli ve skutečnosti odlišné názory nejenom na mnohé zásadní otázky (např. *Co je to pravda?*), ale i na jejich výběr.<sup>5</sup> Pro potřeby tohoto příspěvku by nebylo účelné uvádět, čím se názory Pierce, Jamese a Deweyho vzájemně odlišovaly. Podstatné je najít ty aspekty jejich filozofie, které jsou pro smíšený výzkumný design nosné a jejichž pomocí tento směr formuluje své argumenty.

V čem byli představitelé klasického pragmatismu naprosto jednotní, byly jejich ontologické pozice. Zpochybňovali existenci věčných a neměnných pravd a zároveň odmítali tradiční předpoklady o povaze a poznání pravdy (Maxey, 2003, s. 52). Byli tedy už ze své podstaty nezačlenitelní do pevných a neměnných rámců. Nadčasové kategorie chápali pouze jako určité konstrukty existující v hlavách filozofů či vědců; ve svém vlastním výzkumu se k nim sami odmítali vztahovat (ibid., s. 57). Toto odmítání metafyziky jim umožnilo přiklonit se k empirickým jevům a jít cestou běžného praktického uvažování.

<sup>5</sup> *Internet Encyclopedia of Philosophy* (přesný odkaz uveden ve zdrojích).

V cyklu přednášek, s nimiž vystupoval v letech 1906–7 v Bostonu a v New Yorku, se William James snažil zasadit pragmatismus do tehdejšího kontextu. Při svém výkladu šel až k základnímu dilematu, které jako filozof měl, a na jehož pozadí rozkrýval logiku nově postulované pragmatistické<sup>6</sup> metody: jakým způsobem lze zkombinovat vědeckou úctu k faktům a touhu po jejich vysvětlení s náboženskými hodnotami? V řešení tohoto dilematu lze spatřit zásadní východisko, jehož pochopení umožní proniknout do pragmatismu jako filozofického směru. Tady James názorně předvádí odlišnost vědců, kteří se řídí apriorními principy, a vědců, kteří se řídí fakty (James, 2003, s. 23–25). Představuje pragmatismus jako určitou zprostředkující filozofii, která pomáhá překonat rozdíly obou světónáborů, a *pragmatistickou metodu* jako způsob, jak dokázat, že věda, morálka a náboženství nejsou v rozporu. Pokud si tedy pragmatismus od svého prvopočátku vytýčil takové ambice jako spojit vědu a náboženství, zdá se, že může mít potenciál stát se filozofickým základem spojení dvou dominantních a pro mnohé nesouměřitelných výzkumných paradigmat v sociálních a humanitních vědách posledních desetiletí.

Podstata *pragmatistické metody* (nebo také *pragmatistické maximy*) spočívá v tom, že „máme-li poznat význam určité myšlenky, je pouze třeba určit, jaké jednání má vyvolat. Toto jednání je pro nás jediným významem této myšlenky“ (James, 2003, s. 38). Jinými slovy máme-li poznat určitý předmět, musíme brát do úvahy, jaké praktické důsledky může poznání tohoto předmětu zahrnovat. Pragmatistická metoda je primárně metodou řešení neřešitelných metafyzických problémů. Stojí-li na jedné straně tvrzení A a na druhé straně tvrzení B (např. *Svět je jednoduše jeden*, *Svět je mnohý* anebo *Prvopočátkem byla hmota*, *Prvopočátkem byl bůh-stvořitel*. apod.), zajímá nás důsledek nebo praktický dopad v případě, kdy by jedno tvrzení bylo spíše pravdivé než to druhé. Pokud takový důsledek nelze najít, mají obě tvrzení stejný význam a debata pozbývá smyslu. Jinými slovy, pravdivost tvrzení je určena praktickými důsledky, které bude mít fungování tohoto tvrzení v praktickém životě. Johnson a Onwuegbuzie navrhují tuto metodu aplikovat buď tím, že budeme přemýšlet, co se stane, když uděláme X, dále prostřednictvím praktických zkušeností (pozorováním, jakou zkušenost získám, když se stane X) nebo experimentálně tak, že vyzkoušíme pravidlo a budeme pozorovat jeho důsledky (Johnson & Onwuegbuzie, 2004, s. 16–17).

<sup>6</sup> Na doporučení dr. Radima Šípa se přikláníme k termínům *pragmatistický* a *pragmatista*, které používají slovenští autoři a které v našem kontextu alespoň částečně eliminují záporné konotace výrazů *pragmatistický* a *pragmatista*.

Aplikace pragmatistické metody znamená odklon od neměnných principů a uzavřených systémů a příklon k flexibilitě, ke konkrétnosti a adekvátnosti. Teorie přestávají být chápány jako odpovědi na záhady tohoto světa (je jich navíc už tolik, že nutně ve svých formulacích do určité míry soupeří, nemohou tedy být dokonalým záznamem skutečnosti, na druhé straně jsou ale přesto užitečné), „uvolňují se“ a stávají se nástroji, jak jít dál v poznání (ibid., s. 40 až 42). Toto chápání pragmatistů pro ně má emancipační roli: osvobozuje jejich filozofii od závazných předpokladů, které vedou k nereálným a neřešitelným problémům. Zároveň poskytuje výzkumným pracovníkům prostor, aby se dokázali vymanit z obecně očekávatelných schémat, do nichž existující paradigmatu mnohdy pouze mechanicky uzavírají své metody jako do jakési svěřací kazajky a v nichž není příliš mnoho možností, jak reagovat flexibilně na úskalí, která mohou být s výzkumnými projekty spojena.

Pragmatismus se etabloval především jako metoda a ne jako ucelený a systematický filozofický systém, nicméně jak se v další části pokusíme ukázat, stojí na pevných epistemologických základech.

#### **4 Pragmatistická epistemologie (teorie poznání, teorie zkušenosti a zkoumání, problém pravdy a oprávněné tvrditelnosti, falibilismus)**

Po uvedení filozofie pragmatismu především jako metody bude důležité objasnit způsob, jakým pragmatismus řeší základní epistemologické otázky – tedy především otázky poznání a jeho možnosti.

Podrobně se budeme nejdříve věnovat kategorii *zdravého rozumu* (*common sense*), která velmi úzce souvisí jak s poznáním a jeho způsoby, tak s kategorií pravdivosti.

*Zdravý rozum* hraje ve filozofii pragmatismu zásadní roli při kompletaci lidského poznání. Ve filozofickém diskurzu tento pojem znamená „používání jistých intelektuálních forem a kategorií myšlení“, jinými slovy naše základní způsoby myšlení jsou „objevy nesmírně vzdálených předků, které se dokázaly uchovat ve zkušenosti celých dějin. Vytváří jedno velké stádium rovnováhy ve vývoji lidské mysli, stádium zdravého rozumu“ (James, 2003, s. 91). Jak ale lidstvo k tomuto stadiu dospělo? Výsledkem jakého procesu toto stadium je? Pragmatismus předpokládá, že kategorie zdravého rozumu může být určitou

sumou hypotéz, které byly v historickém vývoji lidstva objeveny nebo vynalezeny jednotlivci a byly tak výjimečně úspěšné, že byly dále rozšiřovány, až jsou nakonec používány každým člověkem (ibid., s. 100). Tento předpoklad slouží jako odrazový můstek pro pragmatistickou verzi teorie poznání, podle níž poznání roste po částech „a je výsledkem kombinace nových zkušeností a starých pravd“ (ibid., s. 90).

Člověk se musí neustále přizpůsobovat novým podmínkám, novému prostředí. Z toho logicky vyplývá, že v tomto prostředí nějakým způsobem přežívá a nutně s tímto prostředím musí být v interakci. Zkouší, co v něm funguje a co mu pomáhá přežít, vytváří si jakési myšlenkové nástroje – konstrukty, na jejichž základě koná, a tím i poznává. Poznání mu poskytuje takové řešení, které momentálně funguje. To ale neznamená, že musí fungovat navždy – jenom ho posunuje dál. Přitom je důležité, že nová fakta může člověk přijmout jako součást svých znalostí až poté, co projdou skrz jakési síto již dříve nabytých vědomostí a znalostí a vytvoří s nimi koherentní celek.

Již z tohoto zjednodušeného obrazu je zřejmé, že pragmatismus nechápe *poznání* jako proces statický, v němž člověk hraje roli pouhého pozorovatele a přijímatele. Pozorujeme a vnímáme danou skutečnost s určitým očekáváním, můžeme být vedeni teorií nebo hypotézou, naše vjemy tedy asi zřejmě nemohou pouze nestranně odrážet skutečnost, ale zajímají nás důsledky, které naše pozorování a vnímání má. Proto ani samotné poznání nemůže být statické.

Nejuceleněji formuluje pragmatistickou teorii poznání Dewey. Jak uvádí Hickman (1998, s. 167), Dewey pod zjevným vlivem darwinismu zakládá svoji teorii poznání na pozorovatelné skutečnosti, že živé bytosti se musí neustále adaptovat na měnící se prostředí, v němž existují. Poznání se tak v jeho chápání stává primárním prostředkem pro to, aby reflexivní organismy dosáhly stability cestou této adaptace, stává se organickou aktivitou (organickým chováním).

Višňovský (2009, s. 92) představuje Deweyho koncepci myšlení a poznání jako přirozenou reakci lidského organismu na výzvy prostředí. Jsou to prostředky, jak kontrolovat situaci a dosáhnout žádoucích výsledků – mají tedy instrumentální funkci. Zde se dostáváme k centrálnímu pojmu Deweyho teorie poznání – k instrumentalismu. V procesu poznání totiž člověk používá různé „nástroje“: jedním z nich je např. myšlení, jehož instrumentalismus ale nespočívá v tom, že by bylo pouhým nástrojem konání, má i funkci kreativní, protože je schopno nejen daný stav věcí poznávat, ale ho i rekonstruovat. Podobně i konání je instrumentální – verifikuje totiž poznání a myšlení. Višňovský (ibid., s. 93) v této



souvislosti uvádí, že pokud lidem na adaptaci k prostředí nestačí jejich instinkty nebo návyky, mohou použít jiný nástroj adaptace, a to reflexivní myšlení.

Roli instrumentálnosti a reflexivnosti v Deweyově teorii poznání analyzuje i Hickman (1998, s. 168–171), který upozorňuje na další důležitý aspekt: nástroje, které člověk při poznávání používá, mu nejsou dány a priori, ale jsou to nástroje, které se ve vývoji lidského poznávání ukázaly jako „úspěšné“. Z toho tedy např. vyplývá, že lidé nemají schopnost myslet sami od sebe; k myšlení je nutí problémy, na které v životě narazí. Poznání je tak reflexivní činností, při níž se existující nástroje a materiály kreativně používají pro tvorbu něčeho nového. Vedlejším produktem této činnosti může být vylepšení použitých nástrojů, které mohou být použity při další příležitosti (ibid., s. 169).

K dokreslení celkového obrazu Deweyovy teorie poznání je ještě potřeba zmínit dva pojmy: *zkušenost* a *zkoumání*. V předchozí části studie bylo nastíněno, že pragmatisté negují myšlenku *pravého světa* (historicky populární epistemologické odlišení poznávajícího subjektu od poznávaného objektu je jim tedy cizí, je nahrazeno jednotou mezi organismem a světem – srov. Šíp, 2008, s. 47). Tuto jednotu pragmatisté „konstruují (rekonstruují) na základě eko-biologických znalostí . . . a tato jednotu je charakterizována vlastním pojetím zkušenosti“ (ibid., s. 47–48). Převáděno do jednoduššího jazyka – pokud funguje organismus v prostředí, dochází k jejich vzájemné interakci, přičemž „nelze jasně odlišit příspěvek organismu a příspěvek světa“ (ibid., s. 47). Takže zkušenost se vlastně stává jednotou organismu a prostředí, jednotlivce nelze od skutečnosti oddělit. Dewey konstatuje, že „ . . . experience is of as well in nature“ (Dewey, 1992, lw 1. 12), tedy „zkušenost se přírody i týká, i se v ní nachází“ (překlad inspirovan z díla Višňovský & Mihina, 1998, s. 406). Zkušenost je pro pragmatismus pojmem centrálním, primárním, protože je to právě zkušenost, na které závisí schopnost člověka neustále rozvíjet své chápání světa. Přitom primárně je zkušenost činností spontánní, až v případě, že při prvotní zkušenosti člověk narazí na problém, nastupuje reflexivní zkušenost, čili zkoumání (Višňovský, 2009, s. 96). Proces zkoumání má několik fází, v zásadě se jedná o přechod z problémové (nejasné, zmatečné, neurčité) situace k situaci zvládnuté (integrované). Součástí tohoto procesu je přesná formulace problému, hledání možných řešení na úrovni hypotéz a experimentální ověření zvoleného hypotetického řešení (ibid., s. 98–99).

Pragmatismus tedy chápe poznání jako výsledek zkoumání, jako proces zaměřený na řešení daného problému, které člověka posouvá od přesvědčení

k pochybnosti, skrz poznání k určitému modifikovanému přesvědčení, k novým pochybnostem a novému poznání – a to cestou experimentu (Johnson & Onwuegbuzie, 2004, s. 18). Výzkumník si v procesu svého vědeckého poznání vytváří konstrukty a teorie, které se mohou projevit jako úspěšné (užitečné), a nebo ne. Co bude ale měřítkem jejich pravdivosti?

Z dějin filozofie víme, že v otázce *pravdy* sehrálo důležitou roli pojetí tzv. *pravého světa* (Šíp, 2008, s. 32), který byl pokládán za konečný důkaz pravdivosti. Ať už bylo měřítkem pravdivosti jeho napodobování nebo korespondence s ním, pragmatisté toto tradiční pojetí pravého světa negují<sup>7</sup> a logicky se snaží i při řešení otázky pravdy uplatnit pragmatistickou metodu. Jsou pro ně zásadní následující otázky: Má-li být určitá myšlenka (přesvědčení, tvrzení) pravdivá, jaký důsledek z toho bude vplývat pro skutečný život? A pokud bude nepravdivá, jak se bude v tomto případě naše zkušenost lišit od zkušenosti získané při pravdivém fungování dané myšlenky? (James, 2003, s. 104).

Vyjdeme-li z výše uvedeného předpokladu, že člověk není nezávislý pozorovatel, ale je v procesu poznání aktivním činitelem, logicky závisí soud o tom, co je a není pravdivé, na něm. A protože k tomuto rozhodnutí dochází ne „statickým“ přirovnáním, ale v procesu poznání, nemůže být ani pravdivost myšlenky jenom pouhým statickým atributem, ale je to sám o sobě proces. Ve filozofii pragmatismu „se pravdivost myšlenky děje“ a výše zmíněný proces je nazýván *verifikací* (ibid., s. 104–105). Dochází při ní ke shodě, ale ne ve vztahu k realitě, nýbrž ve vztahu k jiným myšlenkám nebo přesvědčením, které již máme za pravdivé a k nimž nás myšlenka, jejíž pravdivost verifikujeme, přivedla. Odtud pramení termín *agreeable leading*, který vyjadřuje tuto schopnost pravdy přivést nás ke shodě.<sup>8</sup> V dnešním světě protkaném celosvětovými informačními sítěmi se nabízí přirovnání k jakési síti utkané z dříve nabytých a verifikovaných přesvědčení, do níž může zapadnout nové přesvědčení jedině tehdy, pokud je s těmito ověřenými přesvědčeními dostatečně koherentní. Tato síť umožní akci a podle jejího výsledku se proces verifikace završuje a následně bude původní tvrzení považováno za pravdivé nebo nepravdivé.

<sup>7</sup> Pragmatismus totiž s koncepcí *pravého světa* vůbec nepočítá, zkušenost a skutečnost jsou jedním (viz Šíp, 2008, s. 40).

<sup>8</sup> Termín *agreeable leading* je do češtiny překládán různě. V českém překladu Jamese (2003, s. 106) se setkáme s termínem *užitečné vedení*, Šíp (2008, s. 41) používá spojení *funkce vedení umožňující shodu*.

Lidská představa toho, co je pravda, podle pragmatiků<sup>9</sup> fakticky krystalizuje uvnitř pletence vztahů mnoha přesvědčení. Podmínkou krystalizace je koherence zmíněných přesvědčení a důsledkem je fakt, že nás přesvědčení, o němž (zatím jenom) předpokládáme, že je pravdivé, vede k přesvědčením dalším. Proces pokračuje tak dlouho, až nám nakonec umožní opět nějak zasáhnout do skutečnosti (něco vykonat, něco očekávat, na něco se připravit atd.). A tím nás ponouká k určitému druhu jednání, které je – za předpokladu, že se nemýlíme – vhodné pro danou situaci . . . Celý proces hledání pravdy je motivován naplněním potřeby být připraven, popř. potřeby něčeho docílit či něco prožít atd. Mohli bychom obrazně říct, že pravda je funkcí života. (Šíp, 2008, s. 42)

Jako příklad celého procesu lze uvést hypotetickou situaci, kdy se člověk ztratí v lese. Pokud by netušil, že v lese lze nalézt pěšiny vyšlapané dobyt看em, které by ho mohly přivést k lidskému obydlí, pravděpodobně by zemřel hlady nebo jiným způsobem. V tomto případě by síť jeho předchozích poznatků nebyla dostatečná na to, aby mohl dospět k přesvědčení, na základě jehož verifikace by se mohl zachránit. Pokud by tuto síť poznatků sice měl, ale spletl by si pěšinu pro dobytek se stezkou používanou tygry, v procesu verifikace by se jeho přesvědčení ukázalo jako neužitečné, nepravdivé a navíc fatální a konečné (James, 2003, s. 105; Šíp, 2008, s. 43).

Lidské poznání je podle pragmatistů založeno na kontinuální tvorbě přesvědčení nebo teorií, které se v procesu verifikace projeví buď jako úspěšné (prospěšné, užitečné), nebo ne. Přitom úspěšnost, prospěšnost, užitečnost či schopnost „vyláčet se“ je v podstatě jediným způsobem, jak se dá změřit pravdivost poznání. Zde lze spatřit potenciální slabé místo, které při špatném pochopení celého konceptu pravdy může vést k napadnutelnosti pragmatismu jako takového a k nařčení z povrchnosti, omezenosti a snad i určitého druhu vypočítavosti či manipulace a osobního zvýhodňování. Pojmy *úspěšnost*, *prospěšnost* či *užitečnost* totiž mohou právě podobné vlastnosti evokovat. To by mohlo nastat v případě, že bychom chápali pragmatistické pojetí pravdy jen prostřednictvím jednotlivých dílčích aktů. Budeme-li striktně vycházet z pragmatistického pojetí pravdy, musíme k němu přistupovat jako k problému holistickému, celostnímu, v celé jeho propletené síti vztahů k předchozím pravdám či verifikacemi ověřených přesvědčení, kde už budou konotace výše uvedených slov nabývat úplně jiné podoby a budou oproštěny od negativních rysů.

Z pozic pragmatismu tedy existuje mnoho tzv. pravd s malým „p“, které se vztahují k dalším pravdám. Tentýž princip můžeme aplikovat na výzkumný proces: „malé“ pravdy, k nimž dospíváme ve výzkumu, jsou ale pravdami do

<sup>9</sup> V tomto textu Šíp ještě nepoužíval úzus odlišení *pragmatista/pragmatik*, resp. *pragmatistický/pragmatický*, který přijal později.

určité míry provizorními, nejsou statické, musíme být připraveni na to, že se s časem mohou měnit. Proto mají teorie funkci instrumentální – jsou pravdivé do té míry, do jaké v současné době fungují.

Dewey hovoří spíše než o pravdě o tzv. *oprávněné tvrditelnosti* (*warranted assertibility*), čímž naznačuje, že znalost je získávána v kontinuálním procesu poznání, které má schopnost korigovat své výsledky. Hickman analyzuje tento termín tím, že jej přikládá k pomyslné časové ose (Hickman, 1998, s. 166 až 167), přičemž adjektivum *oprávněná* směřuje na této ose do minulosti a vztahuje se k výsledku určité reflexe, která byla efektivní, protože pomohla vyřešit určitou pochybnost nebo problém. Substantivum *tvrditelnost* naopak směřuje do budoucnosti, tedy se vztahuje k něčemu, co se ještě nestalo, ale na co se dá potenciálně aplikovat. Je ale nutno zdůraznit, že jakékoliv oprávněné tvrzení je vystaveno neustálému prověřování (testování) prostřednictvím zkušeností (Bunnin & Yu, 2004), jeho platnost je tedy nejistá, korigovatelná, v žádném případě nemá permanentní charakter.

Poslední úvahy nás nepřímou přivádějí k otázce tzv. *falibilismu*<sup>10</sup>. Vracíme se tím k problematice tzv. *osvobozených* či *uvolněných teorií*, které jsme již ve studii nastínili a o nichž bylo konstatováno, že jsou pragmatisty chápány instrumentálně – jsou to nástroje, jejichž pomocí poznáváme a jejichž pravdivost ověřujeme v procesu verifikace. V pragmatismu ale nejde o dosažení pravdy, která by byla verifikována napořád; jde především o to, jak konzistentně nový předpoklad zapadne do sítě předchozích znalostí či předpokladů a jak dobře bude momentálně fungovat (tedy jak bude praktický, užitečný či úspěšný). Musíme být připraveni na to, že nějaký nový předpoklad/tvrzení/teorie může pravdivost teorie zpochybnit či částečně vyvrátit. Je tedy na místě počítat s tím, že některé z našich doposud dosažených poznatků mohou být pravdivé jenom do určité míry a mohou být dalšími novými poznatky zpochybňovány, modifikovány či vyvráceny. Proto ani výsledky výzkumu nemohou být z tohoto pohledu vnímány jako perfektní, určité a absolutně platné.

Je důležité zdůraznit rozdílnost tohoto především Piercova chápání falibilismu (viz např. Pierce, 1931) oproti tradičnímu karteziánskému pojetí pochybnosti, podle něhož stojí na počátku veškerého dění pochybnost. Pragmatisté pochybnost neodmítají, ale zastávají názor, že je potřeba pochybovat tam, kde je

<sup>10</sup>Tento termín vznikl z anglického slova *fallible* (tj. *omylný*), dal by se tedy přeložit jako *omylnost*. Jedná se o filozofickou doktrínu spojovanou s klasiky pragmatismu, především s Piercem, podle níž mohou být jakákoliv tvrzení nebo znalosti omylné.

k tomu závažný důvod. „We tend to treat our established beliefs as innocent until 'proved guilty'“ (Hookway, 2010). [Naše zavedené předpoklady považujeme za správné až do té doby, než se prokáže jejich „nesprávnost“; volný překlad autorka článku]. Jejich postoj tedy není v žádném případě skeptický, protože i když půjdeme špatnou cestou, další diskuse a zkoumání naše chyby a omyly identifikují a eliminují. Bylo by zajímavé sledovat, jak myšlenky falibilismu rozvíjeli Popper nebo Quine, tyto ambice jsou ale mimo rámec naší práce.

Je rovněž zcela mimo rámec této práce rozvádět myšlenku, jak dalece je z hlediska svého pojetí pravdy filozofie pragmatismu zneužitelná. Tuto možnost samozřejmě nelze úplně vyloučit, ale na druhé straně by se pravděpodobně daly najít příklady zneužitelnosti i jiných systémů, teorií či filozofií. V případě pragmatismu a jeho pojetí pravdy se ale jeví jako zásadní, že při důsledném sledování hlavní linie argumentu, který je nám klasickými představiteli této filozofie předkládán, tj. spojitosti dávno platících pravd, ověřených poznatků a ověřování poznatků nových, je možnost zneužitelnosti spíše problémem marginálním. Vezmeme-li v potaz koherenci jako hlavní předpoklad toho, aby vše fungovalo tak, jak podle pragmatistů má, je otázkou, jak koherentní by měl šanci být systém někoho, kdo by chtěl jít cestou falše, manipulace a podvodu (např. vědce, který by chtěl z pozic pragmatismu manipulovat výsledky svého výzkumu). Při důsledném aplikování pragmatistického pojetí pravdy by zřejmě snahy takového vědce byly velmi záhy detekovány.

Pragmatistické pojetí pravdivosti lze aplikovat i na otázku správnosti použití metod výzkumu ve společenskovědních a humanitních oborech. Budeme-li striktně vycházet z paradigmatu kvantitativního či kvalitativního výzkumu, bude pravdivost metody předurčena tím, jaké metody dané paradigma připouští jako správné. Pragmatistický přístup stojí na odlišných základech. V tomto kontextu se nabízí Maxeyovo srovnání filozofie pragmatismu a formalismu. Klasická věda se historicky snaží ukotvit své procesy do určité sítě vzájemně propojených předpokladů, které se odrážejí v určení vědecky přípustných či správných metod zkoumání. Proto na rozdíl od formalistů, kteří jsou přesvědčeni o tom, že jedna vědecká metoda nebo jeden rámec vědeckého bádání povede k jednoznačnému poznání, je pro představitele pragmatismu naopak samozřejmostí, že nemohou existovat žádná pravidla nebo algoritmy v podobě jedné správné vědecké metody. Jak v této souvislosti konstatuje Maxey, poznání je konstruováno prostřednictvím zkušeností, katalyzováno pochybnostmi a snahou najít určité řešení problému, a ne vedeno algoritmy, které jsou předem určeny jako správné (Maxey, 2003, s. 76).

Z výše uvedeného je zřejmé, že vědecké poznání a ověřování jeho pravdivosti chápáno z pozic pragmatismu nemůže být už ze své podstaty upoutáno do strnulého rámce určitého výzkumného paradigmatu či vedeno pouze metodami tradičně používanými v jeho rámci. Jedině samotný výzkumný proces totiž může prokázat, které teorie či hypotézy se osvědčí jako užitečné (pravdivé) a na kterých se dá stavět formulace dalších teorií a hypotéz, které výzkum posunou dále bez ohledu na to, zda jejich verifikace bude v souladu s paradigmaticky přípustnou metodou nebo ne.

## 5 Odůvodnění smíšeného designu z pragmatistických pozic

V části *Smíšený výzkum* jsme prezentovali Morganovo vysvětlení geneze metafyzického paradigmatu a důsledků, které tato skutečnost měla pro vzniklé „dvojvládí“ v podobě dvou dominujících paradigmat, jejichž zastánci z metafyzických pozic obhajovali tezi nesouměřitelnosti a neslučitelnosti obou přístupů. Části *Pragmatismus – filozofie a metoda* a *Pragmatistická epistemologie* měly ambice prezentovat pragmatismus jako filozofický směr, který bude schopen nabídnout vzniklé situaci určitou alternativu. Propracované teorie pravdy a poznání a především centrální role, kterou pro tuto filozofii znamená řešení problémů, jsou jasným indikátorem toho, že pragmatismus má obrovský potenciál poskytnout výzkumu ve společenských vědách možnosti, jak řešit zdánlivě neřešitelné problémy, jimž musí čelit díky již výše zmiňované snaze vytvořit argumenty pro obhajování kvalitativního přístupu z pozic metafyzického paradigmatu. Je-li filozofie pragmatismu charakterizována Deweyem jako filozofie aktivní, jako filozofie zaměřená na řešení problémů lidí, jako filozofie, která původ filozofických otázek a zájmů vidí ve společenských potřebách a konfliktech (Višňovský, 2009, s. 89) a ne v řešení otázek, jejichž rozdílné odpovědi nemají na řešení těchto problémů žádný vliv, což jsme se v předchozích částech snažili z mnoha hledisek ozřejmit, potom by formulace argumentů ve prospěch pragmatismu jako filozofického základu smíšeného výzkumu neměla být problémem.

Pomůže nám v tom již několikrát zmiňovaná Morganova studie, k jejímž závěrům se nyní vrátíme. Morgan (2007, s. 64–74) kritizuje v současné době dominující metafyzická paradigmata z hlediska tří anomálií, jimiž se vyznačují. Především je to problém jejich definování, jejich nesouměřitelnosti a míry, do které jsou metafyzické předpoklady těchto paradigmat skutečně schopny řídit

konkrétní výzkumné kroky badatelů. Jako východisko nabízí jednu z centrálních charakteristik pragmatismu, kterou je *schopnost řešit problémy* (workability).

Projdeme-li znovu všechny kategorie, které jsme při objasňování filozofie pragmatismu použili, zjistíme, že tento pojem je pro ně skutečně centrální. Ať už je to teorie poznání založená na principu adaptace organismu k měnícímu se prostředí, nebo ať se jedná o teorii pravdy vycházející z koherentní sítě osvědčených „malých“ pravd, které vznikaly v procesu poznávání a jejichž pomocí verifikujeme naše přesvědčení, nebo o falibilismus, díky němuž jsou pragmatisté připraveni na korigování předchozích tvrzení, či ať je to samotný pojem reflektované zkušenosti, která opět vzniká jako reakce na určitý problém a zahajuje proces jeho řešení – to vše se děje jako součást aktivity člověka, jeho vzájemné interakce s prostředím a jeho snahy řešit vzniklé problémy.

Badatel, který chce jít cestou smíšeného výzkumu v oblasti společenských věd, se ocitá v analogické situaci, kdy – protože se nemusí držet rigidního paradigmatu a řešit své výzkumné otázky z metafyzických pozic – vychází z výzkumných otázek, a zahajuje tak proces zkoumání se všemi atributy popsanými v předchozích částech studie. Vytváří hypotézy, verifikuje svá oprávněná tvrzení, skládá svůj výzkum z jednotlivých kroků, které se ukázaly jako funkční – tedy užitečné, nemá problém obrátit se ke kvalitativním metodám, pokud mu ty kvantitativní neposkytly možnost, jak se ve výzkumu posunout dál, vede dialog se zastánci obou dominujících paradigmat, protože obě paradigmata pro něj mohou být potenciálně důležitá.

V závěru své studie prezentuje Morgan (2007, s. 71) tabulku, v níž velmi názorně a schematicky podchycuje klíčové body pragmatistické alternativy výzkumné metodologie ve společenských vědách. Pomocí interpretace této tabulky můžeme nyní linii předchozího argumentu dokončit. Náš badatel – pragmatista využívající smíšeného výzkumu používá nejen indukce nebo dedukce, ale dovede se mezi těmito dvěma póly pohybovat tam a zase zpátky – pokud je to pro potřeby výzkumu potřebné – a pomocí abdukce (tj. typu úsudku, který vytváříme pro pozorované jevy) tak dovede převádět výsledky pozorování na

hypotézy a ty potom testovat<sup>11</sup>. Je mu zřejmé, že podobně jako nelze ve vědeckém poznání najít „čistou“ indukci či dedukci, nejsou dosažitelné ani absolutní subjektivita či objektivita, a proto klade důraz na intersubjektivitu – potřebuje dosáhnout určitého stupně vzájemného (sdíleného) porozumění jak s ostatními účastníky výzkumného projektu, tak také s kolegy, kteří čtou a revidují výsledky jeho snažení. A konečně nepředpokládá, že jeho přístup a zvolené metody povedou buď k zobecnitelným výsledkům, nebo naopak k výsledkům, které budou specifické pro určitý kontext, ale bude se snažit zkoumat, zda a za jakých podmínek jsou získané poznatky *přenositelné* (*transferable*) do jiných kontextů. Pokud totiž badatel definuje jako jádro svého výzkumu ne objekt, který je snáze začlenitelný do rámce určitého vědního oboru, ale určitý problém, nemůže ho v procesu bádání zaskočit, když se dostane přes hranice jednoho oboru. Naopak s touto eventualitou počítá, může se na ni připravit a hlavně bude mít potřebný aparát, jak vzniklou situaci či problém řešit. V případě předem stanovených metodologických postupů poplatných metodologické rigiditě stejně rigidních paradigmat by se mohlo stát, že by svůj problém s pomocí dostupného aparátu nemohl vyřešit.

## 6 Závěr

Na základě výše uvedeného jsme dospěli k závěru, že snahy chápat smíšený design jako nové paradigma neodrážejí samotnou podstatu jeho pragmatistických východisek. Citovaná studie Morgana (2007) nás navíc utvrdila v názoru, že snahy paradigmatizovat určité výzkumné přístupy vedly v minulosti k vývoji, který byl pro výzkum ne příliš žádoucí. Pragmatismus vnímá roli paradigmatu jako jakéhosi tyрана, jehož jednosměrnému diktátu nemůže podléhat praxe, která není statická a je v neustálém vývoji (Greene & Caracelli, 2003, s. 101). Proč tedy smíšenému výzkumnému designu nutit to, co pragmatismus odmítá? Neznamená to ale, že smíšený výzkum nestojí na solidních epistemologických základech (článek se je pokusil podrobně prezentovat), jenom není nutné tyto základy paradigmatizovat.

<sup>11</sup>Termín *abdukce* zavedl Pierce, jedná se o pojem centrální pro pochopení jeho filozofie. Vysvětluje jej především v díle *How to make our ideas clear*, 1878. Podstatu abdukce lze shrnout následovně: pokud na základě pozorování dospějeme k určitému souboru dat, ve snaze dospět k novému poznání vytváříme hypotézy, které tento soubor dat vysvětlují. Přijatelnou alternativou se stává hypotéza, která je testovatelná a zároveň ekonomická. Abdukci tak lze chápat jako proces, v němž dochází k získávání nových poznatků zcela přirozeným způsobem.



Cílem příspěvku nebylo uchopit filozofii pragmatismu v celé její šíři. Naším úmyslem nebylo ani propagovat pragmatismus jako směr, jímž by se měl současný pedagogický výzkum (a obecně výzkum v sociálních a humanitních vědách) preferenčně ubírat. Argumentace předkládaná ve studii nesledovala tuto linii. Opomenuta zůstala i možná úloha, kterou vedle pragmatismu hraje ve smíšeném výzkumném designu filozofie realismu (Hendl, 2008, s. 95–99). Myšlenka stojící v pozadí je mnohem jednodušší: mají-li být závěry našeho vědeckého bádání obhajitelné, měl by náš výzkum stát na pevném filozofickém základě, jemuž rozumíme, v němž se bezpečně orientujeme a z jehož pozic mohou být naše dílčí kroky vnímány jako transparentní, vysvětlitelné a obhajitelné. A je v konečném důsledku úplně jedno, jestli je takovým epistemologickým rámcem filozofie pozitivistická, konstruktivistická či filozofie pragmatismu. Podstatné je, aby naše výzkumné kroky neřídily např. současné módní trendy, rigidní tradice, záliba v určitých metodách či technikách, vydavatelská politika toho či onoho odborného periodika nebo příslušnost k tomu či onomu výzkumnému pracovišti, ale aby byly postaveny na transparentních a smysluplných základech. Nešlo ani o to dokazovat, proč bychom se měli v našem výzkumu vyhýbat využívání výhradně kvalitativních či výhradně kvantitativních metod. Pokud není jejich výběr diktován z ontologických či epistemologických či „metafyzických“ pozic, není důvod preferenci jednoho či druhého přístupu zavrhnout.

Naším cílem bylo tedy přiblížit smíšený výzkumný design jako směr na jedné straně filozoficky ukotvený, na straně druhé ale i směr, který symbolizuje určitou nespoutanost a volnost – samozřejmě ne volnost ve smyslu absolutní volnosti a nahodilosti, ale „vědomou a obhajitelnou“ volnost pragmatisty, který hledá smysluplnou cestu ven z předem stanovených pevných paradigmatických mantinelů. Volnost, jejíž nedostatek může do určité míry popírat samotnou podstatu výzkumu. Chtěli jsme ukázat pragmatismus jako filozofický směr, který pootevřívá dveře poznání za rámec zavedených „paradigmat“ a poskytuje smíšenému výzkumnému designu kvalitní platformu.

## Literatura

- Bunnin, N., & Yu, J. (Eds.). (2004). *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy* Padstow: Blackwell Publishing. Dostupné z [http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9781405106795\\_chunk\\_g978140510679524\\_ss1-2](http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9781405106795_chunk_g978140510679524_ss1-2)
- Creswell, J. W. (2008). Mixed Methods Research. In L. M. Given (Ed.), *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods* (pp. 526–529). Thousand Oaks: SAGE publications.

- Creswell, J. W., Plano Clark, V.L., Gutmann, M. L., & Hanson, W. E. (2003). Advanced Mixed Methods Research Design. In A. Tashakkori, & Ch. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 209–240). Thousand Oaks: SAGE publications.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V.L. (2007). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Thousand Oaks: SAGE publications.
- Dewey, J. (1992). Nature and Experience. In L. A. Hickman (Ed.), *The Collected Works of John Dewey, 1882–1953*. Charlottesville VA: IntelLex Corporation. [CD-ROM]
- Given, L. M. (ed.). (2008). *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE publications.
- Greene, J., & Caracelli, V. J. (2003). Making Paradigmatic Sense of Mixed Methods Practice. In A. Tashakkori, & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 91–110). Thousand Oaks: SAGE publications.
- Hendl, J. (2008). *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hickman, L. A. (Ed.). (1998). *Reading Dewey. Interpretations for a Postmodern Generation*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Hickman, L. A. (1998). Dewey's Theory of Inquiry. In L. A. Hickman (Ed.), *Reading Dewey. Interpretations for a Postmodern Generation*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Hookway, C. (2010) Pragmatism. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2010 Edition)*. Stanford: Stanford University. Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2010/entries/pragmatism/>
- Internet Encyclopedia of Philosophy*. A peer-reviewed academic resource. Dostupné z: <http://www.iep.utm.edu/pragmati/>
- James, W. (2003). Pragmatismus: nové jméno pro staré způsoby myšlení. Z anglického originálu *Pragmatism: a new name for some old ways of thinking* přeložil Radim Bělohrad. Brno: Centrum pro studium demokracie a svobody.
- Johnson, R. B., & Onwuegbuzie, A. J. (2004). Mixed Methods Research: A Research Paradigm Whose Time Has Come. *Educational Researcher*, 33(7), 14–26.
- Kuhn, T. (1997). *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikoymenh.
- Maxey, S. J. (2003). Pragmatic Threads in Mixed Methods Research in the Social Sciences: The Search for Multiple Modes of Inquiry and the End of the Philosophy of Formalism. In A. Tashakkori, & Ch. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 51–89). Thousand Oaks: SAGE publications.
- Morgan, D. L. (2007). Paradigm Lost and Pragmatism Regained: Methodological Implications of Combining Qualitative and Quantitative Methods. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(1), 48–76.
- Onwuegbuzie, A. J., Slate, J. R., Leech, N. L., & Collins, K. M. T. (2007). Conducting Mixed Analyses: A General Typology. *International Journal of Multiple Research Approaches*, 1(1), 4–17.
- Paul, J. L., & Marfo, K. (2001). Preparation of Educational Researchers in Philosophical Foundations of Inquiry. *Review of Educational Research*, 71(4), 525–547.
- Pelikán, J. (2007). *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum.
- Pierce, C. S. (1931). *The Collected Papers, Vol. I.: Principles of philosophy. Fallibilism, Continuity and evolution*. Dostupný z: [http://www.textlog.de/peirce\\_principles.html](http://www.textlog.de/peirce_principles.html)
- Sokol, J. (1998). *Slovník filosofických pojmů*. Praha: Vyšehrad.
- Šíp, R. (2008). *Richard Rorty: Pragmatismus mezi jazykem a zkušeností*. Brno: Paido.

- Tashakkori, A., & Teddlie, C. (Eds.). (2003a). *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research*. Thousand Oaks: SAGE publications.
- Tashakkori, A., & Teddlie, C. (2003b). Issues and Dilemmas in Teaching Research Methods Courses in Social and Behavioural Sciences: US Perspective. *International Journal of Social Research Methodology*, 6(1), 61–77.
- Teddlie, C., & Tashakkori, A. (2003). Major Issues and Controversies in the Use of Mixed Methods in the Social and Behavioral Sciences. In A. Tashakkori, & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 3–50). Thousand Oaks: SAGE publications.
- Teddlie, C., & Tashakkori, A. (2006). A General Typology of Research Designs Featuring Mixed Methods. *Research in the Schools* 13(1), 12–28.
- Teddlie, C., & Tashakkori, A. (2009). *Foundations of Mixed Methods Research: integrating quantitative and qualitative approaches in the social and behavioral sciences*. Thousand Oaks: SAGE publications.
- Višňovský, E., & Mihina, F. (1998). *Pragmatizmus*. Bratislava: IRIS.
- Višňovský, E. (2009). *Štúdie o pragmatizme a neopragmatizme*. Bratislava: Veda.

## Autorka

PhDr. Eva Složilová, M. A., nezávislá lektorka, e-mail:  
slozilova.eva@gmail.com

## Pragmatism: Philosophical platform for mixed methods research

**Abstract:** The paper aims at presenting the philosophy of pragmatism as an epistemological framework for mixed methods research. The author starts with brief characteristics of this relatively recent approach to research in the social sciences and uses Morgan's clarification of the genesis of „metaphysical“ paradigm for qualitative research as a platform for analysing the main reasons why mixed methods research has been strongly criticized and refused. Then she shifts her attention to classical pragmatists – W. James, J. Dewey and Ch. S. Pierce, and makes an attempt to show mixed methods research as a legitimate approach to research in the social sciences having equally important status as quantitative or qualitative research. In order to prove her point, the author gives a detailed analysis of the pragmatists' theory of inquiry, their understanding of truth, experience and other philosophical categories. She concludes that mixed methods research has great potential to solve research questions whose solution proves impossible for rigid advocates of either of the two currently dominant approaches.

**Key words:** mixed methods research, quantitative research, qualitative research, pragmatism, paradigm, epistemology.